لەسەربەستییەوە بە داوای ژێردەستەیی: وەرچەرخان لە شانازییەکان و هەنگاونان بەرەو هەڵدێر لە باشووری کوردستان

د. محەمەد مەحموود ساڵح (وەلەدبەگی)، دکتۆرا لە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان و مامۆستا لە کۆلیژی زانستە سیاسییەکانی زانکۆی سەلاحەددین

جۆزێف نای (Joseph S. Nye)، زانای گەورەی بواری سیاسەت و پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان، لە کتێبی "داهاتووی هێز" بانگەشە بۆ گرنگیی ستراتیژیی پەیوەندکردن یان گفتوگۆ دەکات؛ بەو پێیەی لەم سەردەمە بردنەوەی گێڕانەوە یان چیرۆکی لایەنەکان بە ئەندازەی بردنەوەی سەربازی لە مەیدانی جەنگدا گرنگە بۆ دەستنیشانکردنی ئەنجامی ململانێکان.

لە باشوور بارودۆخێک هاتەتە ئاراوە کە سووکایەتی و تەنانەت جنێودان بە ڕەمز و هێماکانی کوردایەتی و کوردبوون و داواکاریی ژێردەستەیی بەغدا، بووەتە شانازی! ئەوەی نەیارانی کورد لەسەر کورد بە جیهانیان دەوت و کورد نکۆڵیی لێ دەکرد، ئێستا هەندێک نوخبە و جەماوەری کورد بەشانازی و بەئاشکرا دەیڵێن. ئەمە تەنیا ڕەخنە لە حزب و کەسایەتییەکان ناگرێتەوە و تەنانەت وەک لە سۆشیالمیدیا بەئاشکرا لە نووسین و کۆمێنت و ڤیدیۆکان دەردەکەوێت، پەرەی سەندووە بە بێمتمانەیی بەوەی، کورد چ وەک تاک یان نەتەوە توانای خۆبەڕێوەبردن و حکوومەتی هەبێت و هیچ جیاکارییەک ناکرێت لە نێوان ئیدارە و حکوومەتی هەرێم و کورد وەکوو نەتەوە. وای لە هاتووە کوردی باشوور لە پاش ٢٠١٧ نەک تەنیا لەلایەنی سەربازی لە پاشەکشە و دۆڕان بێت، بەڵکوو تەنانەت لەوەی جۆزێف نای باسی کردووە، واتا لە گێڕانەوە و چیرۆکی کوردایەتییەکەیشی لە پاشەکشە و دۆڕان بێت. ئەم کورتە شڕۆڤەیە هەوڵ دەدات تیشک بخاتە سەر ئەم پەرەسەندنە و، هۆکار و دەرەنجامەکانی بخاتە ڕوو.

پێشەکی

شانازیکردن پاڵنەرێکی سەرەکیی چالاکی و کرداری تاک و کۆمەڵەکانە.

گرنگیی شانازی لەو ئاستەیەدایە کە تۆماس هۆبز (Thomas Hobbes) لە کتێبی لێڤیاتان (Leviathan) شانازی (لە پاڵ ترس و پێشبڕکێ)، بە یەکێك لە سێ پاڵنەری سەرەکیی کێشەی ڕوودانی ململانێ و شەڕ لە نێوان مرۆڤەکان دەستنیشان دەکات. مرۆڤ شانازی بە چی بکات، ئامادەیە خزمەتی بکات و تەنانەت قوربانیيشی لە پێناو بدات؛ هەر بۆیە ئاسان نییە مرۆڤێك، گرووپێك یان کۆمەڵگەیەك بگەیەنرێتە ئەو بڕوایەی، کە شانازی بە چی بکات یان واز لە شانازیکردن بە چی بهێنێت.

بەسەرنجدان بە مێژوو بەمان دەردەکەوێت کە فاکتەری شانازی، کاریگەرییەکی گەورەی لە ژیانی کوردیش هەم وەکوو تاك و هەم وەکوو کۆمەڵگەی کوردی هەبووە و هەیە. ژمارەیەکی زۆر کورد ئامادە بوون تەنانەت بە گیان قوربانی بدەن بۆ پاراستنی ئەو شتەی شانازییان پێوە کردووە و لایان پیرۆز بووە؛ جا ئەم شانازییە بە کەسایەتیی خۆی وەکوو تاك، بە خێزان، بنەماڵە، هۆز، دەڤەر، سەرکردە، نیشتمان، ئایین، کەلتوور و زمان و پرەنسیپەکان یان بە هەر شتێکی دیکە بووبێت.

ئەوەی ئێستا بەدی دەکرێت و جێگەی هەڵوەستە و تێڕامانە، گەڕانی شانازییەکان یان هاتنەکایەی فاکتەری شانازیی نوێ و سەیرە، کە ڕەنگە جگە لە کاریگەریی نەگەتیڤ لەسەر تاکی کورد، کۆمەڵگەی کوردی و قەوارە سیاسییەکەیشی بەرەو هەڵدێر و نەمان ببات؛ بە جۆرێك کە نەك تەنیا ببێتە هۆی کۆتایی و شکستی سەربازی، بەڵکوو چیرۆکەکەیش کۆتایی بێت و کوردبوون و کوردایەتی لە فاکتەری جێگەی شانازی، ببنە فاکتەری شەرمەزاری و عەیبە. سەرهەڵدانی نوخبەیەکی کوردی کە وشەی ناشیرین و جوێن لە لێدوان و نووسینەکانیان بەکار دەهێنن و پاڵپشتییان لەلایەن ژمارەیەکی بەرچاوی خەڵك، بەتایبەت گەنجان، پەرەسەندنی شانازی بە شار و حزب و کەسایەتییەکان و هۆز (لەسەر حسابی نەتەوە) و بانگەشە بۆ ئاڵوگۆڕی سەربەستی بەرامبەر بە دراو، تەنیا چەند نموونەیەکن لەم تەوژمە نوێیە.

لە کوردێکی سەربەست و حوکمی ناڕاستەوخۆ بۆ داوای ژێردەستەیی

بە درێژایی مێژوو، سەربەستی و جەنگاوەری تایبەتمەندی و جێگەی شانازیی تاکی کورد بوون و ئامادە بووە بۆ پاراستنی بجەنگێت و قوربانی بدات؛ هەر بۆیە یەکێک لە گەورەترین گرفتەکانی ئەو هێز و ئیمپراتۆرییەتانەی خاکی کوردیان داگیر کردووە، سەپاندنی حوکمی ڕاستەوخۆ بووە بەسەر کورد. ئەمە شتێکی نوێ نییە و هەزاران ساڵە سەربەستی و ئازایەتی پێناسە و مایەی شانازیی کورد بووە. بە

نموونە سێ سەدە پێش زایین (واتا ٢٣٩٣ ساڵ پێش)، کاتێك زێنەفۆن، مێژوونووس و فەرماندەی سەربازیی یۆنانی لە کتێبەکەیدا باسی کاردەکی یان کاردۆخییەکان (Carduchians/ Karduchians) دەکات کە دکتۆر کایپرت (Dr. Kiepert) و زۆر نووسەری دیکە پێمان دەڵێن کاردۆخی هەمان کوردە، لە دوو شوێن بە ئاشکرا دەڵێت "کاردۆخییەکان ژێردەستەی پاشا (مەبەست پاشای فارسە ئەخمینییەکان) نەبوون" و، لە چەند شوێنی دیکە بەگرنگی و وردی باسی سەربەخۆیی و جەنگاوەرییان دەکات.

لە سایەی هۆکاری جیۆستراتیژیی جیاجیا، بەتایبەت سروشت و هەڵکەوتەی جوگرافیی کوردستان و ویستی سەربەستیخوازی و جەنگاوەرییان، کوردەکان توانیویانە بەردەوام بن لە خۆبەڕێوەبردن بە شێواز و سیستەمی جیاجیا و خاوەنی یەکەی سیاسیی خۆیان بوون. تەنانەت لە سەردەمی دوا ئیمپراتۆرییەتە بەهێزەکانی ناوچەکە، واتا عوسمانی و سەفەوییەکان، کورد خاوەنی یەکەی سیاسیی تایبەت بە خۆیان بوون. لە ناوچەی نفووزی عوسمانییەکان و بەتایبەت پاش پەسەندکردنی پلانەکەی مەولانا ئیدریس بەتلیسی، کورد بووە خاوەن چەند میرنشین یان ئیمارەتی کوردیی بەهێز کە هەندێ کات تەنانەت هەوڵی سەربەخۆییی تەواویان داوە. تەنانەت لە پاش پاشگەزبوونی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی لە جێبەجێکردنی پلانەکەی بەتلیسی و ڕووخانی میرنشینە کوردییەکان، ناوچە کوردییەکان زیاتر بە ناڕاستەوخۆ و لەلایەن سەرۆکهۆزەکان یان شێخەکان بەڕێوە دەبران و ئەمانیش هەندێك جار بە هۆکار و مەبەستی جیاواز هەوڵی شۆڕش و سەربەخۆییيان دەدا، وەکوو شۆڕشەکەی شێخ عوبێدوڵڵای نەهری.

لای سەفەوییەکانیش بە هەمان شێوە میرنشینی کوردی هاتە کایەوە؛ تەنانەت تا ئەو ڕاددەیەی کە میرنشینی ئەردەلان لە پاش سەفەوییەکان و لە سەردەمی حوکمی قاجاڕەکان کۆتایی پێ هات و پاش نەمانی میرەکانی ئەردەلان، ڕۆڵی سەرۆکهۆز و شێخەکان لە ئێرانی قاجاڕ بەرجەستە بوو. لە پاش ڕووخانی ئیمپراتۆرییەکان و دروستبوونی دەوڵەت-نەتەوەکانیش، کورد بەردەوام بووە لە هەوڵی خۆبەڕێوەبردن و دژی حوکمی ڕاستەوخۆی ئەو دەوڵەتانە وەستاوەتەوە کە کوردی بەسەردا دابەش کراوە. هەرچەند لە سەرەتاوە ئەم شۆڕشانە لەلایەن شێخ و سەرۆکهۆزەکان ڕێبەرایەتی دەکران (وەك لە شۆڕشەکانی شێخ سەعیدی پیران و شێخ مەحموودی بەرزنجی و شێخ عەبدولسەلامی بارزانی و سمکۆی شکاك)، بەڵام دواتر کورد دەستی کرد بە دامەزراندنی حزبی سیاسی و، ئەم حزبانە دەستیان کرد بە ڕێبەرایەتیی شۆڕش و خستنەڕووی

داواكارییەكانی كورد، بەتایبەت خۆبەڕێوەبردن و سەربەخۆیی.

ئەوەی گرنگە، لە مێژووی كورد (بەتایبەت لە مێژووی هاوچەرخی)، كورد دەیان جار تووشی نسكۆ و شكست بووە و خاكی داگیر كراوە، بەڵام لە پاش هەر شكستێك دیسان هەستاوەتەوە و ئامادە نەبووە پاشەكشە لە ناسنامە و كەلتوور و زمان و ویستی سەربەخۆیی یان خۆبەڕێوەبردن بكات. ئەمانە جێی شانازیی زۆرینەی تاكی كورد بوون و (لە پاڵ هۆكارەكانی دیكە)، هەر ئەمەیش بووەتە هۆی مانەوەی كورد و زمان و كەلتوورەكەی و هەستانەوەی پاش شكست و كارەساتەكان. داگیركەرانی كوردستان لەمێژە هەوڵ دەدەن كوردەكان وەك مرۆڤی دواكەوتوو و ناشارستانی و بێتوانا لە بەڕێوەبردن نیشانی جیهان بدەن، بەڵام كورد و بەتایبەت نوخبەكانی لە دەیەكانی پێشوو هەموو كات بەتوندی بەرپەچی ئەم بانگەشانەیان داوەتەوە و بەوپەڕی شانازی بەخۆكردن دەستبەرداری ویستی سەربەستی و خۆبەڕێوەبردنیان نەبوون.

ئەوەی جێگەی تێڕامانە، ئەو وەرچەرخانەیە كە لەم ساڵانەی دوایی بەزەقی دەركەوتووە و هەندێك لە نوخبەكانی كورد لە باشووری كوردستان زۆر لەو شتانەی جیلەكانی پێشوو شانازییان پێ دەكرد و بۆی دەجەنگان، لایان گرنگ نییە و تەنانەت لاریان نییە چ نەتەوەیەك حوكمیان بكات؛ بەڵكوو بە ئاشكرا داوای حوكم و بەڕێوەبردنی ڕاستەوخۆی بەغدا دەكەن و، سەیرتر ئەوەیە ژمارەیەكی بەرچاو لە خەڵكیش هاوڕایانن و پاڵپشتیان دەكەن و شوێنیان دەكەون. كەواتە، ئێستا لە باتی ئەوەی نەیار بڵێت كورد بەكەڵكی حوكمڕانی نایەت، ژمارەیەك لە نوخبە و جەماوەری كورد خۆی بە دەنگی خۆی و بە ئاشكرا هاوار دەكات كە حوكمی عەرەب و تورك و فارسم پێ باشترە لە هی كورد و، كورد و حكوومەتیان نەگوتووە. تەنانەت هەندێك تا ئەو ئاستە چوونەتە پێش كە پاساو بە تاوانەكانی دوژمن بەرامبەر نەتەوەی كورد بهێننەوە و كورد بە تاوانباری سەرەكی لە ڕوودانی ئەو كارەساتانە ناوزەد بكەن. پێش ئەوەی زیاتر تیشك بخەمە سەر جۆرەكانی نوێی شانازیكردن و هۆكارەكان، بە باشی دەزانم هەڵوەستەیەك بكەم لەسەر ئەوەی بۆچی ئەم گۆڕانە بە ئەم سەردەمە، تەواو سەیر و ناسروشتی دەردەكەوێت.

لەوانەیە لای لایەنگرانی ئەم وەرچەرخانە لە كوردستان، دید و بۆچوونەكانیان هیچ سەیر و جێگەی هەڵوەستە نەبێت و بە ئاسایی و تەنانەت پەسەندیشی بزانن، بەڵام گێڕانەوەی چەند نموونەیەك دەتوانێت هاوكار بێت لەوەی بۆچی ئەم وەرچەرخانە ناسروشتییە. وەك ئاشكرایە، سەرجەم نزیكەی ٢ ملیۆن عەرەب لە ئیسرائیل دەژین، كە

٢١٪ی دانیشتووانی ئیسرائیل پێك دەهێنن. بەڵام لەم ژمارەیە نزیکەی ملیۆنێك و شەش سەد هەزاریان، کە دەکاتە ١٧.٢٪ی ئەو عەرەبانە دانیشتوانی ئیسرائیل پێك دەهێنن و هاووڵاتینامەی ئیسرائیلیان هەیە واتە (هاووڵاتیی ئیسرائیلن) و ئەوانی دیکە کە بەشێکی زۆریان نیشتەجێی قودسن، نشینگەی (ئیقامەی) هەمیشەییان هەیە. بارودۆخی ژیان و ئابووریی ناوچەکانی ژێردەستی جوولەکان لە ئیسرائیل و ناوچەکانی ژێردەستی بزووتنەوەکانی حەماس و فەتح لە کەرتی غەزە و کەناراوەکانی ڕۆژاواش بەراورد ناکرێت و ئاشکرایە چەند جیاوازە. تەنیا ئەو زانیارییە کە خاوەنی پاسپۆرتی ئیسرائیلی لە ساڵی ٢٠٢٣ دەتوانێت بە ١٦٠ وڵات بەبێ ڤیزە سەفەر بکات، بەسە بۆ ئەوەی تێ بگەین جیاوازیی ئاستی ژیان و ئازادیی هاتوچۆ لە ئیسرائیل بە بەراورد بە ناوچە فەڵەستینییەکانی ژێردەستی حەماس و فەتح چەندە. بەڵام ئایا تا ئێستا بیستراوە نوخبە و جەماوەری فەڵەستینی بە پاساوی باشتربوونی ژیان و گوزەران لە ناوچەی ژێر دەسەڵاتی جوولەکان و بوونی گەندەڵی لە ناوچە فەڵەستینییەکان، داوای حوکمی ڕاستوخۆی جوو و چوونە باوەشی ئیسرائیل بکەن و تەنانەت بیر لە وازهێنانی داواکاریی دەرچوونی جوولەکان لەوەی بە خاکی خۆیانی دەزانن، بکەن؟ بە پێچەوانەوە، تەنانەت زۆر لە عەرەبەکانی دانیشتووی ئیسرائیل ئامادە نین وڵاتینامەی ئیسرائیل وەرگرن و خۆیان بە فەڵەستینی پێناسە دەکەن.

لە هەمان کاتدا، زۆر جار ئیسرائیل لە وەڵامی هێرشی مووشەکی یان خۆکوژیی گرووپە فەڵەستینییەکان، هێرش و بۆمبارانی ناوچەکانی ژێردەسەڵاتی فەڵەستینییەکان دەکات، بەڵام ئایا تا ئێستا بیستراوە فەڵەستینییەکان یان تەنانەت عەرەبەکان، خۆیان تاوانبار بکەن و پاساو بە هێرشەکانی ئیسرائیل بهێننەوە و بڵێن مافی خۆیەتی؟ کە خۆپیشاندان دەکەن، بەردەوام بەرد دەگرنە سەربازە ئیسرائیلییەکان و شانازیی پێوە دەکەن، بەڵام کە سەربازە ئیسرائیلییەکان تەقەیان لێ دەکەن و دەیانکوژن یان برینداریان دەکەن، قەت بیستراوە فەلستینییەك بڵێت سووچی خۆمان بوو و سەربازە ئیسرایلییەکان لەسەر حەقن کە بمانکوژن و بریندارمان بکەن، چونکە ئێمە سەرەتا بەردمان لەوان گرت؟ بەدەنیاییەوە فەڵەستینییەکان هەموو کات ئیسرائیل بە داگیرکەر ناو دەبەن و ئامادە نین گەندەڵیی یان ناکارامەیی ڕێبەر و حزبەکانیان بکەنە پاساو و بیانوو بۆ قبووڵکردنی ژێردەستەیی ئیسرائیل؛ لەگەڵ ئەوەی لە لایەنی ئابووری لەوانەیە زۆر بە قازانجیشیان بێت. نەك تەنیا فەڵەستینییەکان، لای هەموو نەتەوەیەکی دیکەیش زۆر نامە دەبێت

ئەگەر هاوزمانەکیان بانگەشەی ژێردەستەیی نەتەوەیەکی دیکەیان بۆ بکات بۆ پاساوی گەندەڵبوونی بەرپرسەکانیان یان باشتربوونی گوزەرانی ژیانیان ئەگەر ژێردەستەیی قبووڵ بکەن.

نموونەیەکی دیکە دەهێنمەوە بۆ ئەوەی بابەتەکە ڕوونتر بێت: ڕووسیا بە کەمێک بیانوو هێرشی کردە سەر ئۆکڕاینا و کەمێک ناوچەی ئەو وڵاتەی داگیر کردووە. لەگەڵ ئەوەی هەر لە سەرەتای هێرشەکە تەنانەت ئەمریکا دەیوت ڕووسیا کیێڤی پایتەختی ئۆکڕاینا دەگرێت و لەگەڵ ئەوەی ئۆکڕاینا و ڕووسەکان کەلتوور و مێژووی نزیک و هاوبەشیان هەیە، گەلی ئۆکڕاینا قارەمانانە بەرەنگاری هێرشی ڕووسەکان بوونەوە و نەیانهێشت پایتەختەکەیان داگیر بکرێت. ئۆکڕاینییەکان دەستیان نەکرد بە پاساوهێنانەوە بە هێرشی ڕووسەکان و نەیانوت خەتای خۆمانە چونکە بووینە هاوپەیمانی ڕۆژاوا و بووینە مەترسی بۆ سەر ڕووسیا و، ئەوە مۆسکۆ مافی خۆیەتی هێرشمان بکاتە سەر. دەبێت لەم کاتەدا هەڵسەنگاندنی ئۆکڕاینییەکان چۆن بێت بۆ ئۆکڕاینییەک کە پاساو بۆ هێرشی ڕووسیا بهێنێتەوە بۆ سەر وڵاتەکەیان و خۆیان تاوانبار بکات؟

مێژووی هاوچەرخ پڕاوپڕە لە نموونەی دیکە کە نەتەوەی ژێردەست یان دەوڵەتی داگیرکراو ئامادە بووە بەشانازییەوە خۆشگوزەرانیی ئابووری و تەنانەت ژیانی، بکاتە قوربانی بۆ بەدەستهێنانی سەربەخۆیی و سەربەستی یان بەبەرگری لە بەها و پیرۆزییەکانی؛ ئەمە بەراورد بکە بە پاساوهێنانەوەی هەندێك کورد بۆ شاڵاوەکانی ئەنفال و کیمیاباران، بۆ ڕووخاندنی گوند و شاری کوردستان و بەندکردن و ئازار و ئەشکەنجەی کوردەکان؛ یان بەراوردی بکە بە پاساوهێنانەوە بە شەهیدکردنی چوار لاوی کورد لە کەرکووك لە خۆپیشاندانەکانی ئەم دواییەی شارەکە؛ یاخود وێنای ئەوە بکە ئەگەر دەوڵەتی عێراق- کە لە یەکەمەکانە لە ئاستی جیهان لە گەندەڵی و نەبوونی خزمەتگوزاریی شایستە و هەژاری و بێکاریی دانیشتووان- خاوەن پاسپۆرتێکی بەهێز و دامەزراوەی دوور لە گەندەڵی بایە، ئەوانەی تەنیا بۆ پاساوی مووچە و بەنزینی هەرزان بانگەشەی ژێردەستەیی بەغدا دەکەن، دەبوایە چییان بکردایە و چییان بوتایە؟

بۆیە دووپاتی دەکەمەوە، ئەوەی لە باشوور ڕوو دەدات زۆر ناسروشتییە، چونکە زۆر زەحمەتە هیچ نەتەوەیەك ئامادە بێت بە پاساوی گەندەڵیی حکوومەت و ئیدارەکەی، بانگەشەی ژێردەستەیی نەتەوەیەك بکات و بێڕێزی بە پیرۆزییەکانی نەتەوەی خۆی، لەوانە ئاڵا و مێژوو و توانای خۆبەڕێوەبردنی هاوزمانەکانی بکات. بۆ

نموونە تەنانەت لە خۆپیشاندانی هاووڵاتیانی وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناڤین، هەرگیز نەبینراوە عەرەبێکی لوبنانی، عێراقی، میسری یان بەحرەینی، یان گەنجێکی تورك یان ئێرانیی تووڕە لە سەرکردە و حکوومەتەکانیان، ئاڵای وڵاتەکەیان بسووتێنن و بێڕێزی بە نەتەوەکەی خۆیان بکەن. ئەمە لە کاتێك ئاڵای هەموو وڵاتێك لە ڕاستیدا تەنیا پارچە پەڕۆیەکە و لەوانەیە حکوومەتی ئەو وڵاتانە شکستیان هێنابێت لە دابینکردنی ژیانی ئەو گەنجانەی خۆپیشاندان دەکەن و نارازین، بەڵام بەپێچەوانەی هەندێك گەنجی کورد کە ئاڵای کوردستان بە پارچە پەڕۆ ناو دەبەن و دەڵێن هیچمان بۆ نەکراوە و هیچ نامانبەستێتەوە بەم خاکە، ئەوە ئەوان شانازی بەو پارچە پەڕۆیە دەکەن و وەك شکۆی نەتەوەکەیان سەیری دەکەن و قبووڵیش ناکەن کەس بێڕێزیی پێ بکات.

هۆکارەکان و کاریگەرییەکان

بەدڵنیاییەوە ئەم دیاردەیەی لە باشوور سەری هەڵداوە هۆکاری زۆرە و فرەچەشنە، بەڵام گرنگترینیان بریتییە لە شکستی کورد لە دروستکردنی دەوڵەت-نەتەوەی خۆی، ململانێی کەسی و حزبی، پیلانەکانی نەیارانی کورد و ئاستی وشیاریی تاکەکان. لە کاتێکدا لە سیستەمی جیهانیی نوێ، زۆرینەی نەتەوەکانی دیکەی ناوچەکە، سەرکەوتوو بوون لە دروستکردنی دەوڵەتی تایبەت بە خۆیان، کورد نەیتوانی ئەم ئامانجە بەدی بهێنێت و بەدابەشبوویی مایەوە. لە هەندێك حاڵەت تەنانەت نەتەوەیەکی یەکگرتوو بوونی نەبووە و، پاش دروستبوونی دەوڵەت هەوڵ بۆ دروستکردنی شوناسی نەتەوەیی و نەتەوە دراوە، وەك لە: کوێت، ئوردن، عێراق و زۆر وڵاتی دیکە. نەتەوە بەبێ دەوڵەت هەموو کات لە بەردەم مەترسیی لەناوچوونە و ناتوانێت وەك نەتەوەکانی خاوەن دەوڵەت، مێژوو و شوناس و ڕەمزی هاوبەش و زمانی ستاندارد بەرهەم بهێنێت. ئەمەیش وای کردووە کورد لە ڕووی نەتەوەسازی، لە نەتەوەکانی دەوروپشتی لەو بوارانە لە پاش بێت و ئەو هەستە قووڵە لەناو خەیاڵی گشتیی کۆمەڵگەی کوردی دروست نەبووبێت کە هەمووان کوردن و ئەندامی یەك نەتەوەن و یەك قەدەریان هەیە.

بەداخەوە ئەم کەلێن و پەرتەوازییە، لە باتی ئەوەی لەلایەن حزب و کەسایەتییەکان پڕ بکرێتەوە و هەوڵی یەکگرتوویی بدرێت، خراپتر کراوە و پەرەی بە ڕق و قین و بێمتمانەیی دراوە. لە مێژووی پێنج دەیەی ڕابردوو، سەرەتاکانی کەلتووری بێڕێزی بە بەرامبەر و سەرکردە و پیرۆزییەکانی، دەگەڕێتەوە بۆ ململانێ و شەڕی نێوان حزب

و گرووپە کوردییەکان. ئاکاری ئۆپۆزیسیۆنی کوردستانی لە پاش بەهاری عەرەبی، بارودۆخەکەی خراپتر کرد و، وای لێ هات جنێو و بێڕێزی لای هەندێك كەس تەنانەت ببێت بە نیشانەی تێگەیشتوویی و ئازادبوون. لەم پڕۆسەیە حزبەکان هیچ شتێکیان بۆ پیرۆزی نەهێشت و لە ئەنجامی هەوڵدانیان بۆ ناشیرینکردنی نەیارەکانیان، بە تایبەت بە ئاشکراکردنی گەندەڵی و خراپەکانی ڕکابەرەکانیان بۆ ئامانجی دەسکەوتی تایبەت، بوونە هۆی ئەوەی هاووڵاتی و بە تایبەت گەنجان متمانەیان بە هیچ لایەك نەمێنێت و گومان لە هەموو شتێك بکەن. هیچ شتێك لە مێژوو و خەبات و کردەوەی حزب و کەسایەتییەکان نەمایەوە ڕەخنەی لێ نەگیرێت و ناشیرین نەکرێت و، ئەمەیش وای کرد زۆرینە، کەی ئەزموونی حکوومەتداریی کوردی و حزبە کوردستانییەکان لە باشوور بە ڕەشی و ناشیرینی ببینن و متمانە بە هیچ بڕیار و داتا و گەڕانەوەیەکی سەرکردە و حزبەکان نەکەن.

ئەم دەرفەتە بە باشترین شێواز لەلایەن نەیارانی کورد قۆزراوەتەوە و بە بەرنامە هەواڵ و زانیاریی هەڵەیان بە مەبەستی شیرینکردنی خۆیان و ناشیرینکردنی کورد و لەناوبردنی متمانەی تاکی کورد بە خۆی و تواناکانی و دەستکەوتەکانی خەبات و حکوومەتەکەی بڵاو کردووەتەوە و تا ڕادەیەکی باشیش سەرکەوتوو بوون. ئاستی وشیاریی کۆمەڵگەی کوردییش، بەتایبەت جیلی گەنج، تا ڕادەیەك هاوکاریان بووە، بەوەی زۆرینەیان وزەی خۆیان تەرخان کردووە بۆ بابەت و ململانێ لۆکاڵی و بچووکەکان و، خوێندنەوەیەکی دروستیان نییە بۆ مێژووی کورد و ڕووداو و بابەتە گرنگ و گەورەکان و ئەوەی لە ناوچەکە و جیهان دەگوزەرێت. خوێندنەوەی ڕەش و سپییانەی بابەتەکان لەلایەن ئەم گەنجانە، ڕێگەخۆشکەر بووە بۆ دروستبوونی ئەم وەرچەرخانە نەگەتیڤە.

دەرەنجام

سەرەتاکانی کاریگەریی وەرچەرخان لە شانازی بە کوردبوون و ڕەوشتی بەرزی کوردەواری، بۆ شانازی بە بانگەشەی چوونە ژێر حوکمی ڕاستەوخۆی بەغدا و بێڕێزیکردن بە بەرامبەر و ڕەمز و هێماکانی کوردبوون، لە دروستبوونی تاکی کوردی نامۆ بە نەتەوەکەی و بێزار لە خۆ و خاك و بێهیوا لە داهاتووەکەی دەردەکەوێت. تاکێکی کورد کە هیچ شتێکی نەتەوەکەی لا پیرۆز نییە و، بێڕێزی بە مێژوو و ڕەمز و سەرکردەکانی و حزبەکان و حکوومەتی کوردستانی، لای هەمای تێگەیشتوویی و ئازادی و تەنانەت ڕۆشنبیرییە، یەکەم ئەنجامی ئەم وەرچەرخانە، نەمانی ئینتما و ڕێزە بۆ خاك و ژینگە و ڕووچوونی

هەستی نەتەوەیی و یەکگرتوویی و هاوخەمی لەناو کورددا. گەشەسەندنی زیاتری ئەم دیاردەیە وا دەکات بەپێچەوانەی ڕابردوو لە ئەگەری نسکۆیەکی دیکە، کورد توانای هەستانەوەیەکی دیکەی نەمێنێت، چونکە ئەم جارە مەترسی تەنیا لەسەر لایەنی سەربازی نییە، بەڵکوو خودی داستان یان چیڕۆکی کوردایەتی و نەتەوەی کورد لە مەترسیدایە.

کاتێك تاکی کورد خۆی بڕوا بەوە بهێنێت کە کورد توانای بەڕێوەبردنی نییە و باشتر وایە بەڕێوە ببرێت، ئەوە نەیارانی کورد پێویست ناکات هیچ شتێکی دیکە بکەن، چونکە کورد و نەتەوەکەی و کوردایەتی، خۆی بە شێوازێکی ئۆتۆماتیکی دەپووکێتەوە. وەکوو لە سەرەوە باس کرا، حزبە کوردستانییەکان، بە دەسەڵات و ئۆپۆزیسیۆنەوە، ڕۆڵێکی گەورەیان لە سەرهەڵدان و پەرەسەندنی ئەم دیاردەیە هەبووە. بۆیە ئەگەر هەر ئەمڕۆ بیر لە چارەسەری ئەم دۆخە نەکەنەوە و پلان و ستراتیژیی تایبەت دانەڕێژن، لەوانەیە سبەی هیچ دەرفەتێکی دیکەیان نەبێت بۆ ئەم مەبەستە.

سەرچاوەکان

Haj-Yahya, Dr.N.H. (2022) *Statistical report on arab society in Israel :2021*, *Statistical Report on Arab Society in Israel :2021 – The Israel Democracy Institute*. Available at: https://en.idi.org.il/articles/38540 (Accessed: 06 September 2023).

Hobbes, T. & A., G.J.C., 2008. *Leviathan*, New York: Oxford University Press.

Kiepert, H. and Macmillan, G.A. (1881) *A Manual of Ancient Geography*. London: Macmillan & Co.

Nye, J.S. (2012) *The Future of Power.* New York: PublicAffairs.

Xenophon, Brownson, C.L. and Dillery, J. (2006) *Anabasis*. Cambridge, MA: Harvard Univ. Pr.